

Tomasz DUDA

Uniwersytet Szczeciński

TRADYCJE PIELGRZYMOWANIA JAKO ELEMENT KULTUROTWÓRCZY PRZYKŁAD POMORZA ZACHODNIEGO

1. Wprowadzenie

W kształtowaniu atrakcyjności turystycznej regionu istotną rolę odgrywają walory kulturowe. Kultura jest pojęciem bardzo różnie definiowanym i najczęściej określana jest jako całokształt dorobku ludzkości, wytworzonego w ogólnym rozwoju historycznym lub religijnym. W jej skład wchodzi zarówno działalność materialna (budownictwo, malarstwo, rzeźba, różnorodne artefakty), jak i duchowa (wzorce zachowań, tradycje, sposoby życia oraz wiara). Taki podział determinuje również zróżnicowanie typologii turystyki wykorzystującej zjawiska kulturowe jako podstawę jej uprawiania. Podział na poszczególne typy często uwarunkowany jest zatem motywem, jakim kieruje się turysta przy wyborze trasy lub obiektu docelowego podróży.

2. Tradycje pielgrzymowania i turystyka religijna jako elementy kształtujące przestrzeń turystyki kulturowej

Ze względu na motywację Światowa Organizacja Turystyki (WTO) wyróżnia następujące rodzaje turystyki: turystyka poznawcza, turystyka wypo-

czynkowa, turystyka kwalifikowana, turystyka zdrowotna, turystyka biznesowa i turystyka religijna (wraz z pielgrzymowaniem, które pomimo różnic terminologicznych w ostatnich latach coraz częściej przybiera formę turystyki). Należy tu jednak zaznaczyć, że termin „turystyka pielgrzymkowa” nie do końca został jeszcze sprecyzowany i budzi wiele kontrowersji. Prace A. JACKOWSKIEGO (1991, 2010) wskazują, że używanie tego terminu wypacza nieco stronę motywacyjną, przenosząc akcent z potrzeb wyłącznie religijnych w stronę podróży *stricto* turystycznej. Niemniej jednak współczesne pielgrzymowanie w dużej mierze wykorzystuje całość infrastruktury technicznej, transportowej oraz bazy towarzyszącej typowej dla ruchu turystycznego. Coraz częściej obserwujemy również tzw. dualizm motywacyjny, w którym oprócz typowych pobudek religijnych turystom towarzyszą motywy poznawcze, kulturowe, a nawet wypoczynkowe. Warto jednak dodać, że w przypadku pielgrzyma główny cel, jakim jest zaspokojenie potrzeb duchowych, będzie zawsze miał znaczenie nadrzędne, natomiast w przypadku turysty dominuje cel wypoczynku, a jedynie przy sprzyjających okolicznościach poznanie duchowe.

Niezależnie od regionu tradycje pielgrzymowania lub wędrówek do miejsc uznanych za święte sięgają czasów prehistorycznych. Już u zarania najstarszych cywilizacji tego typu migracje uważane były za jedne z najważniejszych przejawów życia duchowego mieszkańców. Kształtowały one tożsamość społeczności tworząc podstawy nierzadko wielowiekowych kultur. Wielu autorów za początek tego typu podróży uważa połowę X w., kiedy w dokumentach odnotowano pierwszą pielgrzymkę do grobu Świętego Jakuba Apostoła w hiszpańskim Santiago de Compostela. Wiadome jest jednak, że tego typu pielgrzymki odbywały się już znacznie wcześniej, początkowo do Ziemi Świętej, a następnie do Rzymu oraz wspomnianego już Santiago.

Turystyka religijna to również jedna z najszybciej rozwijających się form turystyki. Statystyki WTO pokazują, że co piąty turysta na świecie w swoich podróżach kieruje się również motywem religijnym (jako jedynym lub współwystępującym z innymi, np. poznawczymi). Co ciekawe, tego typu formy turystyki występują we wszystkich wielkich religiach świata, a także obejmują niemal wszystkie grupy społeczne i wiekowe w ich obrębie (JACKOWSKI 1991, JĘDRYSIAK 2008).

Na przestrzeń turystyki kulturowej składają się obiekty, które ze względu na swoje przeznaczenie służą szeroko pojętej kulturze (obiekty dziedzictwa kulturowego, świątynie, muzea, teatry czy wystawy plenerowe). W przeważającej liczbie są to obiekty sakralne, które oprócz swoich walorów historycznych, architektonicznych czy też kulturowych pełnią przede

wszystkim funkcje religijne. Na całym świecie funkcjonuje około miliona obiektów o ponadlokalnym znaczeniu religijnym, które jednocześnie z wielu względów stały się przedmiotem zainteresowania turystycznego (JACKOWSKI 1991). Migracje o charakterze turystycznym do wspomnianych obiektów stworzyły na przestrzeni wieków rozbudowaną sieć szlaków pielgrzymkowych, które obudowane bogatą infrastrukturą stanowią jedno z najbardziej znanych szlaków turystyki kulturowej na świecie. Stanowią one swoiste połączenie *sacrum* i *profanum*, dzięki któremu doskonale wpisują się w ogólnoswiatową tendencję do łączenia motywacji podróży turystycznych, przyczyniając się do kształtowania specyficznej, ale bardzo wyrażnej w świecie przestrzeni turystycznej.

3. Przestrzeń turystyczna – typologia oraz problemy definicyjne

Turystyka jako zjawisko przestrzenne kreowane jest przez konkretnego człowieka lub określoną grupę ludzi uczestniczących dobrowolnie w procesie przemieszczania się. Pomimo powszechności zjawiska oraz ogromnej liczby publikacji naukowych w tym zakresie do dziś pojęcie „przestrzeń turystyczna” wzbudza wiele dyskusji terminologicznych (WŁODARCZYK 2007, LISZEWSKI 2006). Sytuacja taka wynika głównie z faktu, że przestrzeń turystyczna nie jest wymiarem jednorodnym, a na jej określenie i zdefiniowanie wpływają liczne subiektywne elementy związane z jej postrzeganiem w różnych kręgach kulturowych.

Badacze niemieccy rozróżnienia przestrzeni upatrują w ujęciu funkcjonalno-ekonomicznym (OPPERMANN 1993). Wyróżniają tu przestrzeń formalną (obejmującą zinstytucjonalizowane elementy infrastruktury turystycznej) oraz nieformalną (działania i formy zagospodarowania niemające charakteru instytucjonalnego). Nieco inaczej problem traktowany jest przez specjalistów z obszaru anglojęzycznego, którzy rozwój przestrzeni turystycznej utożsamiają z cyklem rozwoju miejscowości turystycznych bądź też regionów (BUTLER 1980, PRIDEAUX 2000). Jedną z najszerzych definicji przestrzeni turystycznej zaproponowali geografowie francuscy (MIOSSEC 1976), którzy jej zróżnicowanie i postrzeganie uzależnili od rodzaju i natężenia działalności turystycznej na jej obszarze. W tego typu ujęciu niezmiernie ważna staje się identyfikacja kilku (kilkunastu) ośrodków turystycznych charakteryzowanej przestrzeni, pomiędzy którymi zachodzą różne relacje (dostępność komunikacyjna, zachowania turystów, aktywność lokalnych władz itd.) (WŁODARCZYK 2007).

Szeroko dyskutowana w literaturze typologia przestrzeni turystycznych (LISZEWSKI 1995, 2006, GOŁEMBSKI, red. 2009, WŁODARCZYK 2007) każe wyróżnić trzy podstawowe typy: przestrzenie wyobrażeń turystycznych (często poprzedzone różnorodnymi bodźcami zewnętrznymi i wewnętrznymi, jak lektury przewodników, przekazy wizualne, opowiadania itp.), przestrzenie o ograniczonej dostępności (ograniczenia przyrodnicze, polityczne, ekonomiczne czy kulturowe) oraz przestrzenie realne, w których następuje realizacja zjawiska turystyki. To właśnie realna przestrzeń w rozumieniu *sensu largo* stanowi przedmiot zainteresowania autora w niniejszym opracowaniu. Przestrzeń, na którą składają się zarówno elementy przyrodnicze, jak i efekty działalności gospodarczej człowieka w tym środowisku, zaspokaja potrzeby wypoczynku, poznania, a także doznania przeżyć (w tym duchowych) warunkując rozwój ruchu turystycznego.

4. Przestrzeń turystyczna Pomorza Zachodniego

Pomorze Zachodnie (utożsamiane obecnie z obszarem województwa zachodniopomorskiego w Polsce) stanowi część historycznego Księstwa Pomorskiego, będącego w wiekach XII–XVII autonomiczną jednostką o charakterze państwowym, rządzoną przez książąt pomorskich. Burzliwe dzieje oraz położenie geopolityczne sprawiły, że obszar ten w ciągu swojej historii przechodził z rąk do rąk będąc we władaniu Duńczyków, Brandenburczyków, Francuzów, Szwedów, Prus oraz Polski. Każdy z okresów pozostawił niezatarty ślad w krajobrazie kulturowym regionu i wywarł wielki wpływ na kształtowanie się lokalnego społeczeństwa.

Początki rozwoju turystyki w regionie datuje się na połowę XIX w., a wynikały głównie z położenia Pomorza nad Morzem Bałtyckim oraz pojeziernego charakteru regionu, sprzyjającego wypoczynkowi i rekreacji. Tego typu uwarunkowania do dziś determinują ruch turystyczny, który jednak na przestrzeni dziejów ulegał zmianom wynikającym z przemian strukturalnych samych mieszkańców regionu (zmiany narodowości oraz rozwój przemysłowy i technologiczny społeczeństwa).

Przestrzeń turystyczna Pomorza Zachodniego delimitowana jest w największym stopniu poprzez walory przyrodnicze regionu. Zgodnie z podziałami kraju na regiony turystyczne dokonanymi m.in. przez M.I. MILESKĄ (1963), T. LIJEWSKIEGO, B. MIKUŁOWSKIEGO, J. WYRZYKOWSKIEGO (1995), obszar Pomorza Zachodniego obejmuje dwa duże makroregiony o wyróżniających się cechach podkreślających ich indywidualność i oryginalność.

nalność. Są to: Region Wybrzeża oraz Region Pojezierza Pomorskiego (GOŁEMBSKI, red. 2009).

Region Wybrzeża obejmuje wąski pas (o szerokości do kilkunastu kilometrów) terenu przylegającego bezpośrednio do wybrzeża Morza Bałtyckiego. Ma charakter pasmowy i rozwinął się w ciągu ostatnich 100 lat z kilku najważniejszych miejscowości węzłowych (Świnoujście, Niechorze, Kołobrzeg, Mielno, Darłowo). Najważniejszym walorem regionu są szerokie, piaszczyste plaże z wyraźnymi wałami wydmyowymi, które na przeważającej długości są porośnięte lasami. Cechą charakterystyczną wybrzeża jest jednak jego znaczne urozmaicenie na stosunkowo krótkim odcinku. Spotykamy tu m.in. wysokie niemal na 100 m klify, a także piaszczyste mierzeje, które oddzielają od morza płytkie zbiorniki jeziorne. Unikatowość regionu podkreśla duża ilość obszarów prawnie chronionych, w tym Woliński Park Narodowy oraz kilka cennych rezerwatów przyrodniczych.

W regionie dominuje typ turystyki wypoczynkowej (89%) oraz rekreacyjnej (95%) połączonej z aktywnym wypoczynkiem, np. jeździectwem (2%), turystyką rowerową (15%) i częściowo pieszą (10%). W klasyfikacji typologicznej przestrzeni turystycznej ze względu na stopień rozwoju regionu według S. LISZEWSKIEGO (1995), zdecydowaną większość obszaru można zakwalifikować jako przestrzeń kolonizacji turystycznej. Definiuje się ją jako ten obszar przestrzeni geograficznej, która w sposób trwały została zagospodarowana turystycznie poprzez zajmowanie nowych terenów bądź też zmianę użytkowania wcześniejszych, mniejszych miejscowości lub regionów (LISZEWSKI 1995, GOŁEMBSKI, red. 2009). Przestrzeń ta ma dzisiaj znaczne rozmiary, zwłaszcza na obszarach atrakcyjnych przyrodniczo, do których zalicza się większą część wybrzeża.

Region Pojezierza Pomorskiego rozpościera się na południe od regionu wybrzeża i obejmuje obszar silnie ukształtowany przez zlodowacenie, jakie miało miejsce w Europie północnej około 20 tys. lat temu. Najważniejszymi walorami regionu są silnie urozmaicony krajobraz łagodnych wzgórz morenowych, których wysokość miejscami przekracza 200 m n.p.m., oraz duża, znacznie wyższa od średniej krajowej, jeziorność i lesistość terenu (ponad 36%). Zdecydowanie mniej jest tu walorów antropogenicznych, a także jest słabe uprzemysłowienie regionu, co sprawia, że Pojezierze Pomorskie należy do najważniejszych obszarów rekreacyjnych Polski.

Mankamentem regionu jest dość peryferyjne jego położenie oraz słaba dostępność komunikacyjna, zwłaszcza z rejonów centralnej Polski, a także z zagranicy. Nierówne jest również zagospodarowanie oraz natężenie ruchu turystycznego, które skupia się głównie wokół większych ośrodków miejskich oraz wypoczynkowych. W zdecydowanej większości tereny te są

raczej potencjalnymi aniżeli realnymi przestrzeniami turystyki wypoczynkowej. Ze względu na niewystarczającą liczbę lub często brak trwałej i odpowiedniej infrastruktury turystycznej region ten zalicza się do obszarów penetracji turystycznej, co z jednej strony stawia go nieco niżej w hierarchii etapów rozwoju turystycznego, z drugiej zaś otwiera wiele nowych możliwości kształtowania i powstawania przestrzeni turystycznych.

Region Pomorza Zachodniego jest więc obszarem, na którym ze zdecydowaną przewagą dominuje przestrzeń turystyki wypoczynkowej i rekreacyjnej. Sprzyjają temu bogate walory przyrodnicze terenu oraz odpowiednie zagospodarowanie turystyczne w postaci bazy noclegowej i gastronomicznej, zwłaszcza w rejonie wybrzeża Morza Bałtyckiego. Ciągłe niewykorzystane pozostają walory historyczno-kulturowe regionu, związane z ciekawą i bogatą przeszłością. Wiele miejscowości, położonych nieco z dala od pasa wybrzeża, pomimo licznych obiektów zabytkowych oraz interesujących muzeów, wciąż pozostaje w fazie eksploracji turystycznej. Przestrzeń turystyki nadmorskiej w najwyższym stopniu determinuje ruch turystyczny Pomorza Zachodniego, sprawiając, że pozostałe miejsca czekają na swoje odkrycie dla turystyki. Od kilku lat prowadzone są jednak prace nad aktywizacją dużej części regionu poprzez przywrócenie jej atrakcyjności turystycznej i wprowadzenie ruchu turystycznego, które już doskonałą alternatywą dla będącej już w stanie prawie całkowitego nasycenia turystyki wypoczynkowej.

5. Rewitalizacja dawnych i rozbudowa współczesnych szlaków pielgrzymkowych szansą rozwoju nowych przestrzeni turystycznych na Pomorzu Zachodnim

Odpowiedzią na coraz większe zapotrzebowanie turystów na aktywne spędzanie wolnego czasu w ciągu całego roku, nieograniczonego krótkim sezonem kąpieliskowym południowych brzegów Morza Bałtyckiego, jest pojawienie się całkowicie nowych przestrzeni związanych w dużej mierze z turystyką kulturową. Zjawisko to obserwowane jest na terenie całej Polski i w wielu rejonach odnosi już znaczące sukcesy. Skomplikowana historia Pomorza Zachodniego wykształciła przez wieki charakterystyczne elementy, będące często unikatowe w skali nie tylko dzisiejszej Polski, ale również tej części Europy. Bogate dziedzictwo kulturowe regionu obejmuje nie tylko charakterystyczną dla Pomorza architekturę (sakralną oraz świecką), ale również interesujące doświadczenia duchowe, do których z pewnością

należy tradycja pielgrzymowania, wykształcona w tym miejscu po chrystianizacji w XII w.

Obszar Pomorza Zachodniego, pomimo swojego peryferyjnego położenia w stosunku do głównych szlaków pątniczych Europy, aktywnie włączał się w ten nurt. Do czasów reformacji ruch pielgrzymkowy notowany był nie tylko do lokalnych sanktuariów, ale również do Rzymu, Jerozolimy oraz grobu Świętego Jakuba w Santiago de Compostela (DUDA 2011). Tradycje pielgrzymowania w tym rejonie sięgają już XII w., kiedy misja Ottona z Bambergu wprowadziła na Pomorzu chrześcijaństwo. Słynną pielgrzymkę do Ziemi Świętej odbył pod koniec XV w. Bogusław X, jeden z największych książąt pomorskich, który zresztą znany był ze swej religijności. Wcześniej, bo już w XIII w., swoje przywiązanie do chrześcijaństwa manifestował książę Barnim I, zwany Dobrym, za czasów którego odbyła się największa w historii księstwa lokacja nowych miast.

Warto również podkreślić, że na terenie Księstwa Pomorskiego oraz sąsiedniej Nowej Marchii od wczesnego średniowiecza funkcjonowało sporo zakonów, sprowadzonych tu przez książąt z terytoriów Danii oraz Niemiec i Francji. Swoje komandorie posiadali tu templariusze i joannici, funkcjonowały duże klasztory, m.in. cystersów (Kołbacz, Bierzwnik, Chorin), augustinów (Jasienica, Chojna), norbertanów (Grąbczów [Gramzow], Trzebiatów), dominikanów (Myślibórz, Pozdawilk [Pasewalk], Przędław [Prenzlau]) i franciszkanów (Angermünde, Przędław [Prenzlau]). Tak duże zagęszczenie obiektów sakralnych sprzyjało oczywiście pielgrzymowaniu. Wprawdzie nie dysponujemy pisanymi dowodami na obecność w tych klasztorach pielgrzymów udających się do Santiago, to jednak dawne kroniki klasztorne (np. kroniki kołbackie) wspominają ogólnie o opiece rozta czarnej przez zakonników nad pielgrzymami udającymi się do Ziemi Świętej oraz grobu świętego Jakuba.

Duże zniszczenia obiektów, jakich dokonały wojna trzydziestoletnia (XVII w.) oraz II wojna światowa, nie sprzyjały zachowaniu się choćby śladów motywów muszli, co wskazywałoby na położenie klasztorów na trasie do Composteli. Niemniej jednak od wieków funkcjonowały tu szlaki handlowe, które były wykorzystywane z powodzeniem przez udających się do południowej i zachodniej Europy rycerzy lub zakonników. Pewnych informacji dotyczących szlaków, którymi pielgrzymi kierowali się do znanych sanktuariów europejskich, dostarcza XIV-wieczny tekst, znany jako *Itinerarium de Brugis*, w którym wspominane są również szlaki wiodące przez terytorium Pomorza (MRUK 2008). Wydaje się więc, że największe znaczenie miały na tym terenie dwie trasy wiodące ze wschodnich rubieży kontynentu (najprawdopodobniej z dzisiejszego Tallina w Estonii) i przebiegające

w większości przez północne i wschodnie rejony Pomorza Zachodniego. Pierwsza z nich to znana już od średniowiecza Pomorska Droga Świętego Jakuba, która wiodła z Królewca przez Elbląg, Gdańsk, Lębork, Słupsk, Koszalin, Kołobrzeg, Trzebiatów, Świnoujście, Wołogoszcz (Wolgast), Gryfię (Greifswald) do Rostoku, gdzie łączyła się z północnoniemiecką odnogą szlaku do Santiago. Niezbitym dowodem na wykorzystywanie tego szlaku przez pielgrzymów do grobu Świętego Jakuba jest znalezisko muszli małża z gatunku *Pecten maximus* L., zwanej często „muszlą pielgrzymią” lub „muszlą jakubową”, którego dokonano w 1988 r. na terenie starej części Kołobrzegu. Muszla została datowana na pierwszą połowę XIV w. (RĘBKOWSKI 2002, WYRWA 2008).

Znaczny rozwój szlaków pątniczych (głównie lokalnych, chociaż nie tylko) na terenie Pomorza sprawił, że przez wieki rozwinął się tu ruch, który współcześnie z powodzeniem nazwalibyśmy turystyką religijną. Wykształciły się lokalne ośrodki kultu religijnego, przyciągające rzesze pątników z najbliższych okolic, a także nierzadko z dalszych rubieży Pomorza. Z czasem wiele z nich przekształciło się w znane poza granicami regionu sanktuaria lub ośrodki pielgrzymkowe, jak np. Góra Chełmska czy Brzesko. Rozwój tego typu obiektów oraz zjawiska migracji o motywach religijnych i religijno-kulturowych trwał do XVI w., kiedy wprowadzono na terenie całego Księstwa Pomorskiego protestantyzm. Ze względów dogmatycznych wstrzymał on niemal całkowicie ruch pielgrzymkowy, a centra ówczesnej turystyki religijnej w większości stały się domeną książęcą.

Zakrojone na szeroką skalę prace polegające na rewitalizacji średniowiecznych tras do Santiago prowadzone są obecnie na terenie całej Polski. Realnych kształtów nabiera już **Pomorska Droga Świętego Jakuba** na odcinku od Sławna do Świnoujścia, przebiegająca dawnymi średniowiecznymi traktami przez Darłowo, Bukowo Morskie, Górę Chełmską, Kołobrzeg, Kamień Pomorski i Wolin. Dodatkowo poprowadzona została odnoga z Wolina do Szczecina, do bazyliki archikatedralnej pw. św. Jakuba Apostoła, stanowiącej najważniejszy obiekt sakralny na jakubowych szlakach Pomorza Zachodniego. Stan prac nad rewitalizacją Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba jest bardzo zaawansowany i już w przyszłym roku pierwsi pielgrzymi przejdą pierwszym oznakowanym szlakiem Drogi Świętego Jakuba na Pomorzu.

Wbrew pozorom szans rozwoju nowej przestrzeni turystycznej związanej z uruchomieniem szlaku Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba upatruje się w jego bezpośrednim sąsiedztwie przesyconego turystami regionu bałtyckiego wybrzeża. Krótki sezon kąpielowy oraz niepewna pogoda podczas miesięcy letnich powodują, że coraz częściej turyści przybywający na pol-

ską część wybrzeża rozglądają się za innymi formami wypoczynku bądź nawet rezygnują z przyjazdu na te tereny. Ekspozycja zachodniopomorskiego dziedzictwa kulturowego w postaci zachowanych średniowiecznych zespołów miejskich (m.in. Trzebiatów, Kołobrzeg, Kamień Pomorski, Darłowo) oraz umiejętne stworzenie na ich podstawie produktu turystycznego powoduje zwiększenie zainteresowania innymi niż wypoczynkowa typami turystyki. Rewitalizacja średniowiecznego szlaku pielgrzymkowego pozwala również zwrócić uwagę na funkcjonujące niegdyś znane ośrodki pielgrzymkowe, jak również wypromować współczesne miejsca cieszące się dotychczas jedynie lokalnym znaczeniem dla turystyki religijnej (RAKOWSKI 2011).

Nieco mniej znana, choć funkcjonująca najprawdopodobniej od wczesnego średniowiecza, jest **Wkrzańska Droga Świętego Jakuba** na odcinku Szczecin–Krzekowo–Łęknica (Locknitz)–Pasewalk (OKOŃ 2008). Razem z **Zachodniopomorską** (lub Nadodrzańską) **Drogą Świętego Jakuba** stanowią kolejne etapy prac rewitalizacyjnych szlaków pielgrzymkowych regionu. Planowane jest poprowadzenie i oznakowanie trasy biegnącej wzdłuż doliny Odry na południe w kierunku Słubic i Frankfurtu nad Odrą, gdzie łączyć się będzie z Drogą Lubuską i szlakami na terenie Niemiec. Pomimo skąpych dowodów historycznych za takim przebiegiem drogi przemawia ogromna liczba obiektów klasztornych oraz sanktuariów, które powstawały już od XII i XIII w. wzdłuż doliny Odry. Najpierw templariusze i joannici, potem cystersi i franciszkanie roztaczali opiekę nad pielgrzymami podążającymi z Pomorza w kierunku Rzymu czy Santiago. O aktywnym życiu religijnym i pielgrzymkowym na tych terenach świadczą zachowane do dziś liczne obiekty sakralne, których pochodzenie datowane jest na XIII i XIV w. Nawet jak na owe czasy liczba tych obiektów była i do dziś jest imponująca. Na samej niewielkiej Ziemi Wkrzańskiej zachowało się ich ponad 120, wśród których warto zanotować cztery obiekty klasztorne męskie i trzy żeńskie. Na tych odcinkach pielgrzymi swoją wędrówkę zaczynali najczęściej w Szczecinie w kościele pw. św. Jakuba Apostoła (dziś katedra). Dziś, przy planowanej rewitalizacji szlaku również kształtowany jest obraz Szczecina jako miejsca węzłowego dawnych tras pielgrzymkowych.

Wkrzańska i Zachodniopomorska Droga Świętego Jakuba może stanowić doskonałe uzupełnienie ciągle rozwijającej się turystyki transgranicznej na obszarze pogranicza polsko-niemieckiego. Szacuje się, że w znacznej mierze przyczyni się do ożywienia tej części regionu, głównie poprzez rozbudowę infrastruktury i zaangażowanie lokalnej społeczności w budowę europejskiego szlaku kulturowego. Pojawienie się nowej przestrzeni turystycznej w pewnej mierze spowoduje również ożywienie istniejącej już

w tym rejonie przestrzeni turystyki rekreacyjnej związanej z cennym przyrodniczo obszarem doliny dolnej Odry. Już dziś obserwuje się większe zainteresowanie obszarem doliny wśród coraz częściej pojawiających się w jej sąsiedztwie turystów pielgrzymów. Na znaczeniu zyskują również nadodrzańskie miasteczka, jak: Moryń, Chojna, Cedynia czy Mieszkowice (DUDA 2010, DUDA, DUDA 2010).

Kształtująca się obecnie siatka dróg świętego Jakuba na Pomorzu Zachodnim jest wynikiem szeregu konsultacji merytorycznych (historycznych, teologicznych, geograficznych i społecznych) oraz opracowywanych inwentaryzacji turystyczno-krajoznawczych obejmujących obiekty znajdujące się na potencjalnym szlaku pielgrzymkowym. Przy rewitalizacji brano więc pod rozwagę liczne uwarunkowania, które ostatecznie złożyły się na proponowany przebieg tras w regionie. Nie można przy tym oczywiście pominąć współczesnego ruchu pielgrzymkowego, który na Pomorzu jest bardzo żywy i doskonale zorganizowany. Jeżeli dążymy do pełnej rewitalizacji szlaków pątniczych, które przez lata będą funkcjonowały nie tylko w wymiarze czysto turystycznym, ale przede wszystkim duchowym, religijnym i kulturowym, w wielu przypadkach należy wypracować kompromis pomiędzy historycznym przebiegiem trasy a współcześnie działającymi obiektami szczególnego kultu religijnego i trasami pielgrzymkowymi.

Szczególnymi obiektami na mapie turystyki religijnej Pomorza Zachodniego są lokalne i regionalne **sanktuaria**, które z roku na rok cieszą się coraz większym zainteresowaniem nie tylko pielgrzymów, ale również turystów zainteresowanych kulturą religijną regionu (RAKOWSKI 2011). Na terenie całego regionu jest ich stosunkowo niewiele w porównaniu do pozostałej części Polski, na co niewątpliwie wpłynęły burzliwe dzieje regionu i długi okres dominacji protestantyzmu. Niemniej jednak współcześnie funkcjonuje tu osiem obiektów o statusie sanktuarium, do których w sumie każdego roku pielgrzymuje około 300 tys. pielgrzymów. Oprócz dominującej funkcji religijnej część z tych obiektów pełni również funkcje obiektów turystycznych z pełną infrastrukturą towarzyszącą, taką jak miejsca noclegowe, punkty gastronomiczne oraz sklepy z pamiątkami.

Na przykładzie Sanktuarium Matki Boskiej Trzykroć Przedziwnej na Górze Chełmskiej koło Koszalina przedstawiono zmiany w natężeniu ruchu turystyczno-pielgrzymkowego w ciągu pięciu lat (2001–2006). Według sprawozdań rocznych przez pierwsze 12 lat istnienia obiektu odwiedziło to miejsce niemal 500 tys. pielgrzymów, a w ostatnim roku badanego okresu sanktuarium nawiedziło ponad 90 tys. pątników (PARZYCH, GOTOWSKI 2010). W przeszłości było to sanktuarium maryjne, którym opiekowały się cysterki mające tu swój klasztor. O znaczeniu tego miejsca świadczy fakt

jego polecenia pątnikowi przy okazji jego podróży pokutnej do... Santiago de Compostela. Obecnie sanktuarium znajduje się na projektowanej Pomorskiej Drodze Świętego Jakuba, co z pewnością znajdzie odzwierciedlenie w wielkości ruchu turystyczno-pielgrzymkowego, tym bardziej, że w strukturze ruchu turystycznego do omawianego obiektu dominują pielgrzymi indywidualni.

W kształtowaniu przestrzeni turystyki religijnej Pomorza Zachodniego szczególną rolę odgrywają tematyczne **szlaki kulturowe**, których charakter w dużej mierze wiąże się z tradycją religijności w regionie. Coraz bardziej rozpoznawalny staje się Szlak Cysterski, który obejmuje dawne opactwa zakonne (zarówno męskie, jak i żeńskie). Stanowią one dziś jedne z najcenniejszych obiektów historycznych Pomorza (Kołbacz, Bierzwnik, Bukowo Morskie, Cedynia). Przy odpowiedniej polityce promocyjnej i czytelnym oznakowaniu obiektów szlak ten z powodzeniem stałby się motorem napędowym ruchu turystycznego, zwłaszcza w południowej części regionu.

Duże nadzieje na rozwój turystyki kulturowej Pomorza Zachodniego wiąże się z planami odtworzenia szlaku Śladami Świętego Ottona z Bambergu, który w XII w. podróżował po regionie z misją chrystianizacyjną. Powstały wówczas pierwsze kościoły, a w miejscach, gdzie święty biskup chrzcił Pomorzan, dziś znajdują się pamiątkowe studzienki. Od kilku lat prowadzone są intensywne prace nad przystosowaniem szlaku i znajdujących się na nim obiektów dla ruchu turystycznego.

6. Podsumowanie

Rejon Pomorza Zachodniego ze względu na swoje położenie oraz niekwestionowane walory przyrodnicze utożsamiany jest z przestrzenią turystyki wypoczynkowej i rekreacyjnej. W głównej mierze wynika to z położenia w strefie brzegowej Morza Bałtyckiego, która mimo niezbyt korzystnych warunków klimatycznych i krótkiego okresu kąpielowego jest najlepiej zagospodarowanym regionem turystycznym w Polsce. Na rozwój turystyki rekreacyjnej ogromny wpływ ma również bogactwo walorów przyrodniczych obszaru pojeziernego. Rozległe obszary leśne, duża liczba jezior oraz niezwykle urozmaicony krajobraz polodowcowy stworzyły jeden z najpiękniejszych regionów turystycznych w kraju.

Rozwój turystyczny regionu nie może jednak bazować jedynie na jednej lub dwóch typach turystyki, tym bardziej, że w wielu miejscach na świecie takie rozwiązania się nie sprawdziły. Te części regionu, w których powoli

dochodzi do nasycenia ruchem turystycznym powinny rozpocząć intensywne działania wykorzystujące pozostałe ich walory.

Doskonałą alternatywą dla turystyki wypoczynkowej w wielu regionach świata stała się szeroko pojmowana turystyka kulturowa. Bogactwo historyczne i mnogość interesujących, często unikatowych obiektów przy jednoczesnym działaniu promocyjnym w dużej mierze może przyczynić się do zainteresowania turystycznego miejscami, które dotychczas były pomijane.

W ostatnich latach na terenie całej Europy prowadzone są prace rewitalizacyjne dawnych, często wczesnośredniowiecznych szlaków pielgrzymich, które w realiach współczesnego świata dostosowywane są również do potrzeb turystycznych. Ich odtwarzaniem zajęły się nie tylko organizacje kościelne, ale również duże jednostki samorządowe, stowarzyszenia i lokalne organizacje turystyczne. Turystyka religijna oraz pielgrzymkowa stały się najszybciej rozwijającymi się formami turystyki na starym kontynencie. Znaczenia nabierają pojedyncze obiekty sakralne, sanktuaria i klasztory, a także całe tematyczne szlaki pielgrzymkowe.

Obszar Pomorza Zachodniego, jakkolwiek położony na peryferiach europejskich szlaków pielgrzymkowych, nie był nigdy całkowicie od nich oderwany. Funkcjonowały tu w przeszłości drogi handlowe, którymi z powodzeniem przemieszczali się również pielgrzymi udający się głównie do Rzymu lub Santiago de Compostela. Na podstawie niezbyt licznych przekazów i dokumentów historycznych prowadzone są jednak prace rewitalizacyjne prowadzące do odtworzenia dawnych tras pątniczych, dziś dostosowanych do pełnego ruchu turystycznego. Dzięki różnorodnym programom unijnym istnieją możliwości pozyskiwania finansów na tego typu prace przyczyniając się do rozwoju nowej na tym terenie przestrzeni turystycznej, jaką z pewnością jest turystyka religijna. Przy okazji na znaczeniu zyskują dawne i współczesne ośrodki pielgrzymkowe odnotowujące znaczny wzrost liczby odwiedzających je turystów. Ich lokalizacja w bezpośrednim sąsiedztwie znanych i działających od lat centrów wypoczynkowych przyczynia się dodatkowo do zwiększenia konkurencyjności i zwiększenia atrakcyjności turystycznej całego regionu.

BIBLIOGRAFIA

- BUTLER R.W, 1980, *The concept of a tourist area cycle of evolution Implications for the Management of Resources*, „The Canadian Geographer”, No. 24, s. 5–12.

- DUDA T., 2010, *Turystyczne znaczenie obiektów klasztornych na terenie Doliny Dolnej Odry*, [w:] Z. Kroplewski, A. Panasiuk (red.), *Turystyka religijna*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- DUDA T., DUDA M., 2010, *Szlakiem Szczecińskiej – przewodnik turystyczny*, Fundacja Szczecińska, Szczecin.
- DUDA T., 2011, *Średniowieczne kościoły w Gardnie i Binowie – znaczące punkty stacyjne nadodrzańskiego odcinka pielgrzymiego Szlaku Świętego Jakuba*, [w:] Z. Kroplewski, A. Panasiuk (red.), *Turystyka religijna*, 2, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- GOŁEMBSKI G. (red.), 2009, *Kompedium wiedzy o turystyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- JACKOWSKI A., 1991, *Geografia religii*, Wydawnictwo PWN, Warszawa.
- JACKOWSKI A., 2010, *Pielgrzymki a turystyka religijna. Rozważania na czasie*, [w:] Z. Kroplewski, A. Panasiuk (red.), *Turystyka religijna*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- JĘDRYSIAK T., 2008, *Turystyka kulturowa*, PWE, Warszawa.
- LIJEWSKI T., MIKUŁOWSKI B., WYRZYKOWSKI J., 2008, *Geografia turystyki Polski*, PWE, Warszawa.
- LISZEWSKI S., 1995, *Przestrzeń turystyczna*, „Turyzm”, 5/2, s. 87–103.
- LISZEWSKI S., 2006, *Nowe przestrzenie turystyczne i rekreacyjne w Polsce i ich rola w rozwoju kraju i regionu* [w:] G. Gołembski (red.), *Turystyka w ujęciu podmiotowym i przestrzennym – człowiek, przestrzeń, przedsiębiorstwo. Materiały III Gremium Ekspertów Turystyki*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań, s. 113–126.
- MILESKA M. I., 1963, *Regiony turystyczne Polski. Stan obecny i potencjalne warunki rozwoju*, „Prace Geograficzne”, nr 43.
- MIOSEEC J.-M., 1976, *Elements pour une theorie de l'espace touristique*, Centre des Hautes Etudes Touristiques, ser. C, 36, Aix-en-Provence, ss. 62.
- MRUK W., 2008, *Itinerarium de Brugis i opisane w nim szlaki przebiegające przez Polskę*, [w:] A. Jackowski (red.), *Drogi Świętego Jakuba w Polsce. Stan badań i organizacja*, Kraków.
- OKOŃ M., 2008, *Wkrzański odcinek drogi pątniczej do Composteli*, [w:] A. Jackowski (red.), *Drogi Świętego Jakuba w Polsce. Stan badań i organizacja*, Kraków.
- OPPERMANN M., 1993, *Tourism space in developing countries*, „Annals of Tourism Research”, vol. 20(3), s. 535–556.
- PARZYCH K., GOTOWSKI R., 2010, *Przestrzeń turystyki religijnej w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej*, [w:] Z. Kroplewski, A. Panasiuk (red.), *Turystyka religijna*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- PRIDEAUX B., 2000, *The resort development spectrum – a new approach to modeling resort development*, „Tourism Management”, no. 21, s. 225–240.
- RAKOWSKI D., 2011, *Zabytkowe sanktuaria Pomorza Zachodniego* [w:] Z. Kroplewski, A. Panasiuk (red.), *Turystyka religijna*, 2, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- WŁODARCZYK B., 2007, *Przestrzeń turystyczna – pojęcie, wymiary, cechy*, „Turyzm”, 17/1–2, s. 145–158.
- WYRWA A., 2008, *Stan i potrzeby badań nad średniowiecznymi podróżami z ziem polskich do grobu świętego Jakuba*, [w:] A. Jackowski (red.), *Drogi Świętego Jakuba w Polsce. Stan badań i organizacja*, Kraków.

